

Een schakel tussen de Oude Wereld en de Nieuwe

Curaçao als handelscentrum in de zeventiende en achttiende eeuw

Wim Klooster

Een officiële Nederlandse regering rapport beschreven Curaçao in de late achttiende eeuw als ‘de enige veilige haven die de staat heeft in West-Indië, een waarin meer dan driehonderd schepen van de grootste maat kunnen worden beschut en waar ze zijn afgeschermd tegen de kracht van de wind en de zee, waar alle schepen kunnen worden gekielhaald en hersteld van aanhoudende schade, waar een verslagen vloot of koopvaarders uit onze koloniën altijd kunnen ontvluchten vanwege de benedenwindse locatie (...)’.¹ Willemstad was toen al ruim een eeuwlang een belangrijke regionale markt geweest, omschreven door een eigentijdse auteur als ‘een klein paradijs van aardse overvloed’.² Dit artikel is bedoeld om te laten zien dat Willemstad een plaats was die Amerika met de Oude Wereld verbond, waarbij de Oude Wereld in het bijzonder verwijst naar West-Europa en West-Afrika.

Nadat het Spanje afhandig was gemaakt tijdens de laatste fase van de Nederlandse Opstand, is Curaçao niet meteen uitgegroeid tot een centrum van de handelsactiviteit. Het begon zijn bestaan onder Nederlands bestuur als een marinebasis. Hoewel sommige militaire expedities werden gelanceerd vanaf het eiland om schade toe te brengen aan nederzettingen aan de Venezolaanse kust, heeft Curaçao geen belangrijke rol gespeeld in het Atlantische theater van de oorlog met Spanje. De West-Indische Compagnie overwoog in de eerste jaren zelfs de voormalige Spaanse veeboerderij te verlaten. Het was pas aan het einde van de jaren 1650, tien jaar na de ondertekening door de Nederlandse Republiek en Spanje van de Vrede van Münster (1648), dat de handel de levensader van het eiland werd.

De transformatie van Curaçao van een slaperig, dunbevolkt eiland tot een bruisende commerciële hub verliep snel. Nog voordat de West-Indische Compagnie Willemstad een vrijhaven had gemaakt in 1675, genoot Curaçao een reputatie voor het brede scala van Europese producten en Afrikaanse slaven dat voorhanden was. Vaak in weerwil van buitenlandse mercantilistische wetten, knoopten de kooplieden van het eiland, en in het bijzonder de Portugese joden, handelscontacten aan met kolonisten in Noord-Amerika en het gehele Caribisch gebied.

De fundering van de Curaçaose handel werd gevormd door de zaken die gedaan werden met Spaans-Amerika, in het bijzonder het nabijgelegen vasteland: Tierra Firme. Venezuela leverde grote hoeveelheden tabak en huiden en, vooral, cacao, waarvan het de grootste producent ter wereld was. Uit de streek ten westen van Venezuela, tussen Panama en Río Hacha, kwam zilver in overvloed, dat de Nederlanders ontvingen in ruil voor de goederen die ze aanboden. In de eerste helft van de achttiende eeuw was dit de bron van bijna alle liquide middelen op Curaçao.³ Vele sloepen en schoeners liet ook Willemstad voor Cuba, Puerto Rico, en Santo Domingo. Zo intensief en waardevol was het verkeer met deze gebieden dat de autoriteiten in Spanje Curaçao beschouwden als een van de twee belangrijkste punten waarlangs smokkelwaar de Spaanse koloniën bereikte.⁴

Vanaf een vroeg stadium was het commerciële en wee van Curaçao verbonden met aan de internationale slavenhandel. Eind jaren 1650 begonnen Nederlandse slavenschepen Curaçao aan te doen om hun menselijke ladingen te verkopen. De oprichting van een slavenmarkt op het

eiland voorzag in de economische behoeften van beide partijen. De slavenhandelaren hadden het verlies van de Nederlandse kolonie in Brazilië overleefd door de verkoop van slaven aan buitenlandse koloniën, maar de vestiging van een betrouwbare Nederlandse afzetmarkt moet aantrekkelijk zijn voor hen zijn geweest. Op hetzelfde moment nam een Spaanse kolonist het initiatief om Curaçao's directeur Mathias Beck te benaderen met het voorstel om een aantal slaven te verkopen in Portobelo om zo weg een te banen voor een reguliere slavenhandel met het vasteland.⁵ De mensenhandel was zo succesvol dat de Genuese kooplieden die het *asiento* bezaten, het monopolie van de slavenvaart op Spaans Amerika, in 1662 een contract tekenden met de Nederlandse West-Indische Compagnie in 1662 om slaven te kopen in Curaçao. De trend was daarmee gezet voor de volgende decennia, waarin het eiland de grootste doorvoerhaven in de inter-Amerikaanse slavenhandel werd. Tienduizenden slaven vonden hun weg uit Afrika naar Curaçao in de periode 1656-1730, van wie de meesten daarvandaan werden verzonden naar de Spaanse koloniën.⁶ Voor degenen die ongeschikt werden bevonden voor Spaanse slavernij was Curaçao hun eindbestemming. In die jaren, zo heeft een historicus betoogd, 'lijkt bijna elke vrije persoon tot op zekere hoogte betrokken te zijn geweest bij de slavenhandel'.⁷

Naast de vele slaven ingevoerd voor het *asiento* werd een aanzienlijk aantal Afrikanen door de slavenhandelaren voor eigen rekening verkocht. Om deze praktijk aan banden te leggen besloot de bewindhebbers van de WIC in Amsterdam in 1671 om te beginnen met het brandmerken van slaven.⁸ Zoals dit besluit suggereert waren de vervoerde Afrikanen louter koopwaar voor de Nederlandse kooplieden. Als zodanig moesten zij gevoed en goed behandeld worden, zowel tijdens de Atlantische oversteek als na aankomst. Dat gold ook voor de Afrikanen die de agenten van het *asiento* weigerden te kopen vanwege vermeende lichamelijke gebreken. Ondanks alle maatregelen die werden genomen ten behoeve van de slaven bleef hun sterftcijfer hoog.

Zodra de regelmatige beschikbaarheid van tot slaaf gemaakte Afrikanen klanten uit de Spaanse koloniën begon te trekken, gingen Nederlandse kooplieden een breed scala van producten te koop aanbieden. De pakhuizen van Willemstad waren altijd goed voorzien van Europese en zelfs Aziatische waren, zoals zijde, wol en linnen stoffen, kant, katoen, ijzerwaren, scheepsbenodigdheden, brandewijn en specerijen. Door dit aanbod namen de Nederlandse aankopen van producten geteeld in andere delen van Amerika snel toe. Zo exporteerde Curaçao al in 1663 hele scheepsladingen Venezolaanse cacao naar de Republiek. De nabijheid van Venezuela zorgde ervoor dat de Nederlanders een grote rol gingen spelen in de transatlantische cacaohandel en dat Amsterdam een van 's werelds belangrijkste cacao markten werd. Soms werden Spaanse handelaren gedwongen om naar Amsterdam te reizen om cacao uit hun eigen koloniën te kopen.⁹ De schepen die vanuit Curaçao naar de Nederlandse Republiek vertrokken, vervoerden ook tabak uit Cuba, Puerto Rico, Venezuela en Santo Domingo, evenals indigo, brandhout, huiden, edelmetaal en specie.

De banden van Curaçao waren bijzonder nauw met het nabijgelegen Coro, waar meer vaartuigen uit het Nederlandse eiland voor anker gingen dan in enige andere plaats. Joseph de Anieto, de belangrijkste handelaar in Coro rond 1690, ontving wekelijks brieven van Curaçao.¹⁰ Maar Curaçaose barken en schoeners handelden langs de hele kust van Venezuela, en nog in de jaren 1780 was Venezuela de bestemming van meer dan 80 procent van de vaartuigen die van het eiland verlieten. Tegelijkertijd waren kooplieden uit Jamaica de voornaamste buitenlanders op de aangrenzende kust van Nieuw-Granada. De indeling in twee sferen van activiteit werd bepaald door de heersende winden, waardoor het moeilijk was voor Curaçaose schepen om zaken te doen

in de zuidwestelijke hoek van het Caribisch gebied. De transportkosten waren twintig procent hoger dan die van de Jamaicanen.¹¹

Curaçao's handel met de Spaanse koloniën bleef aanzienlijk tot het begin van de Franse revolutionaire oorlogen. De Franse invasie van de Republiek in 1795 en de veelvuldige onderbrekingen van de transatlantische handel in de periode van de Britse bezetting van Curaçao (1800-1803, 1807-1816) leidden tot een commerciële uittocht. Weldra was het gedaan met Curaçao's dominantie van de buitenlandse handel met Venezuela, waar firma's uit de Verenigde Staten voortaan de dienst uitmaakten.¹²

Curaçao's Franse connecties namen in betekenis toe in de loop van de achttiende eeuw als gevolg van de economische ontwikkeling van Martinique, Guadeloupe, en met name het zuiden van Saint-Domingue. Historici hebben over het hoofd gezien dat Curaçao een vitale schakel was tussen de Franse koloniën en de Spaans-Amerikaanse markten. Consumenten in de Franse eilanden garandeerden dat perioden van internationale oorlogsvoering Curaçao niet nadelig beïnvloedden. Integendeel, oorlogen spekten de kas van menig handelaar, zoals de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) en de Oorlog van de Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783). Menig Curaçaos reder gaf gehoor aan Frankrijk's oproep in 1779 aan alle naties, behalve de Britse, om in de Franse koloniën vrijelijk handel te komen drijven.¹³ In zulke tijden onderhielden de Curaçaoënaars niet alleen handelsbetrekkingen met de Nederlandse Republiek, maar ook die tussen Frankrijk en haar kolonies. Curaçao verbond de Oude Wereld en de Nieuwe.

Curaçao smeedde bijzonder nauwe banden met Saint-Domingue, in de tweede helft van de 18e eeuw 's werelds meest winstgevendende kolonie. De heruitvoer van Franse koloniale producten uit Curaçao en Sint Eustatius naar de Republiek bereikte zulke hoogten dat een onderbreking in de handel kooplieden in de Republiek flinke schade berokkende. Deze interrupties werden niet altijd veroorzaakt door kapers of zeerovers. Toen een Franse leger in 1747 Nederlands grondgebied binnenviel, reageerden de Staten-Generaal met een verbod op de export van 'Franse' geraffineerde suiker. Meer dan honderd Amsterdamse kooplieden, vrijwel waaruit de voltallige koopmanselite, tekende daarop een verzoekschrift waarin werd gevraagd om de suiker die de Republiek binnenkwam vanuit de Nederlandse Caribische eilanden van het verbod werd vrijgesteld.¹⁴

In het licht van Curaçao's economische afhankelijkheid van Saint-Domingue was de Haïtiaanse Revolutie een regelrechte ramp voor de Curaçaose economie, die de neergang van het eiland in de late achttiende eeuw versnelde. Curaçao's gouverneur-generaal zou later schrijven dat sinds de opstand in Saint-Domingue hele families waren vervallen tot de bedelstaf. Zwermen bedelaars, zo schreef hij, blank, gekleurd en zwart, zwierven door de straten en zorgden voor overlast.¹⁵

De banden van Curaçao met Noord-Amerika gingen terug tot tenminste 1664, toen 300 slaven naar Nieuw Amsterdam werden vervoerd, kort voordat die stad in Engelse handen en viel en werd omgedoopt tot New York. Een reguliere handel werd sindsdien gedreven tussen de Nederlandse kolonie en New York City, dat lange tijd de thuisbasis bleef van een etnische Nederlanders meerderheid wiens bedrijven opvallend actief waren in de handel met Curaçao. Tot 1730 vertrok uit de haven van New York gemiddeld om de week een schip naar het Nederlandse eiland.¹⁶ Naast New York waren Philadelphia en Rhode Island belangrijke handelspartners van Curaçao. Beide partijen profiteerden van deze handel: de New Yorkers verkregen de hooggewaardeerde Venezolaanse cacao, Peruaans zilver en Midden-Amerikaanse verfhout, en de Curaçaoënaars importeerden meel, brood, en andere proviesies. De band met New York was soms letterlijk van levensbelang voor kolonisten van het eiland. Eén van hen schreef in 1747 dat als de

Noordamerikaanse schepen ‘ons geen meel, boter & andere vivres aanbragten zo zouden de helft der inwoonders, die op het eyland zijn, van honger moeten vergaan’.¹⁷

Wat al deze commerciële contacten aantonen is dat Curaçao een belangrijke functie vervulde in de Atlantische wereld. Vrijwel elke andere kolonie in Amerika exporteerde zijn eigen gewassen naar het moederland in ruil voor Europese waren. Curaçao had echter geen gewassen te exporteren en verzond in plaats daarvan goederen uit andere delen van de Nieuwe Wereld naar Nederland. Ook de Europese producten en Aziatische kruiden die in ruil werden ontvangen werden niet zozeer ter plekke geconsumeerd, maar verscheept naar buitenlandse klanten in het Caribisch gebied. Curaçao verbond daarmee de Oude Wereld met de Nieuwe op een wijze die alleen werden gerepliceerd op twee andere plaatsen: St. Eustatius en het Deense eiland St. Thomas. Na 1763 vestigden andere Europese mogendheden hun eigen zogenaamde vrijhavens in het Caribisch gebied, maar deze waren nooit het evenbeeld van Curaçao.

De Curaçaoënaars die hun eiland zo'n cruciale schakel maakten tussen beide zijden van de Atlantische Oceaan waren niet alleen vermogende handelaren. Onder hen waren ook matrozen, die een aanzienlijk deel van Willemstads bevolking vormden. In de vroege jaren 1780 werden niet minder dan 832 bemanningsleden van lokaal uitgeruste vaartuigen geteld.¹⁸ De zeelieden, vissers, breeuwers, sjouwers, magazijnmedewerkers en zeilmakers waren allemaal nodig om de haven overeind te houden. Naarmate de achttiende eeuw vorderde werden deze beroepen steeds meer uitgeoefend door zwarte en gekleurde mannen. Leden van de Raad van het eiland schatten al in 1741 dat twee-derde van de matrozen ofwel slaven of vrije kleurlingen waren, een aandeel dat in de decennia daarna alleen maar zou toenemen.¹⁹

Deze mannen vulden hun karige maandelijkse loon aan met kleinhandel. Ze kochten kleine hoeveelheden goederen op krediet van handelaren uit de Republiek of lokale reders en namen ze mee waarheen hun schepen ook maar voeren. De risico's waren legio, aangezien het schip en de lading onderschept konden worden door piraten en kapers, en in beslag genomen door schepen van buitenlandse kustwachten. In het geval het schip werd geconfisqueerd, verloor de matroos zijn loon en zijn handelswaar, terwijl hij zijn schuldeisers wel diende te betalen. In de jaren 1750 leidde dit tot een verpaupering van tientallen matrozengezinnen, die zich alleen nog maar ‘slavenvoedsel’ konden veroorloven.²⁰

Het initiatief om commerciële betrekkingen aan te gaan met buitenlandse koloniën werd genomen door lokale handelaars en reders. Onder hen domineerden de Portugese joden. Zij genoten godsdienstvrijheid op Curaçao en spraken vloeiend Spaans, wat hen in staat stelde wijdverspreide handelscontacten aan te knopen met de nabije Spaanse koloniën.²¹ De meeste lokale reders waren gelieerd aan koopmanshuizen in Amsterdam of Middelburg, terwijl anderen goederen kochten van schepen die arriveerden uit Nederlandse havens of van lokale import-export bedrijven. Gedetailleerde informatie is beschikbaar over twee Curaçaose bedrijven, die licht werpen op de dagelijkse bedrijfsactiviteiten.

Eén van deze twee bedrijven werd mede opgericht door Isaac Faesch (1687-1758), een Zwitser die gouverneur van Curaçao was van 1740 tot zijn dood in 1758. Na een militaire carrière ging Faesch werken bij het bedrijf van zijn broer in Amsterdam. Ze hielden zich onder meer bezig met de verzending van Franse en Nederlandse textiel naar het Caribisch gebied. Na de vroegtijdige dood van zijn broer in 1718 runde Isaac het bedrijf samen met diens weduwe, maar verloor het grootste deel van het kapitaal met speculeren. Het geluk lachte Isaac weer toe nadat hij dienst nam bij de West-Indische Compagnie en werd benoemd tot commandant van St. Eustatius. Op weg naar zijn bestemming ontmoette Faesch ene Johann Jakob Hoffmann, die net

als hij in Bazel geboren was. Hoffmann was onderweg naar de Nederlandse kolonie Sint Maarten om daar het ambt van secretaris te aanvaarden, maar buiten zijn bestuurlijke deskundigheid had hij ook onmiskenbare commerciële talenten. De twee sloegen al snel de handen ineen als zakenpartners en richtten een bedrijf op op St. Eustatius. Na Faesch' benoeming tot gouverneur van Curaçao in 1740, ontbonden zij hun samenwerking. Hoffmann werd boegbeeld van het bedrijf, nadat Faesch te horen kreeg van de West-Indische Compagnie dat hij zijn deelname aan de handel moest staken. Tijdens de volgende twee jaar ontplooidde Hoffmann een enorme commerciële activiteit in Curaçao alvorens terug te keren naar Europa.

Zowel Faesch en Hoffmann werkten voor bedrijven in Amsterdam, Haarlem en Leiden, van wie ze producten in consignatie ontvingen om op Curaçao te verkopen of naar hun eigen agenten op andere Nederlandse eilanden te verzenden. Naast hun commissiehandel verzonden beide mannen voor eigen rekening koloniale Amerikaanse gewassen naar Amsterdam. Daar hadden ze hun eigen agenten om de producten door te verkopen. Het ging daarbij om suiker uit Guadeloupe, Martinique en Saint-Domingue, tabak uit Puerto Rico, Santo Domingo en St. Vincent, koffie uit Guadeloupe en Martinique, en cacao uit Venezuela. Daarnaast regelde het duo uit Bazel de verkoop van dezelfde producten aan de Republiek voor rekening van Nederlandse kooplieden die zich op Curaçao gevestigd hadden. Namens de Franse handelaren verkochten ze ook producten uit Guadeloupe en Martinique in Amsterdam. Daarnaast was Hoffmann betrokken bij de aankoop van slaven uit de Britse eilanden; hij toonde zijn vindingrijkheid eens toen hij de belasting op slaven te proberen te omzeilen door de Afrikanen als matrozen te verkleeden bij hun aankomst in Willemstad. Hoffmann trad veelvuldig op als agent van de Nederlandse kooplieden in St. Eustatius, in wier naam hij goederen verkocht die ze direct of indirect uit Europa en Noord-Amerika hadden ontvingen, in het bijzonder vlees, spek, meel, sinaasappelen, en aardappelen. Tegelijkertijd kocht Hoffmann cacao, huiden, en muilezels voor de handelaren in St. Eustatius, die ze vervolgens doorverkochten. Hoffmann lijkt betrokken te zijn geweest bij vrijwel elke denkbare soort commerciële transactie. Hij was een tussenpersoon bij de verkoop van schepen, verschaftte proviand aan schepen op doorreis, betaalde bemanningen in opdracht van zijn superieuren hun loon en wisselde geld om in andere munteenheden. Tot slot waren Faesch en Hoffmann ook actief in de makelaardij en het verzekeringswezen.²²

De verkoop van Europese producten op Curaçao en de heruitvoer van Amerikaanse producten naar Europa waren parallelle werelden, hoewel ze niet elkaars spiegelbeeld waren. De meeste heruitgevoerde gewassen waren afkomstig uit Frans Amerika, terwijl Spaans Amerika de belangrijkste bestemming was voor de meeste Europese waren die op Curaçao werden ontscheept. Faesch en Hoffmann zelf waren niet betrokken bij de illegale handel met de Spaanse koloniën. Zij gaven er de voorkeur aan de producten te verkopen aan een breed scala van kleine reders die hun eigen schepen naar de kusten van Spaanse Amerika zonden.

In 1778, een paar decennia na de Caribische bliksemcarrière van Hoffmann, verhuisde een andere Europese koopman naar Curaçao. Pierre Brion (c.1751-1799), geboren in een dorp in de buurt van Luik, getogen in Amsterdam en vader van een bekende Curaçaoënaar, kwam in Willemstad aan als de factor van een in Amsterdam gevestigd bedrijf (Turri & Co., later opgevolgd door Tonella & Co.). Mettertijd ging Brion nog vier andere Amsterdamse bedrijven vertegenwoordigen. In het Caribisch gebied ontwikkelde hij banden met bijna elke grote haven in Tierra Firme, alsook met enkele havens in Santo Domingo, Puerto Rico en Saint-Domingue. In de laatste jaren van zijn leven, toen zijn reputatie hem een positie opleverde in de Raad van Curaçao, deed hij ook zaken in St. Thomas en de havens aan de oostkust van de Verenigde Staten. In het brede scala van zijn inspanningen leek Brion op Hoffmann.²³ Hij kocht en verkocht

schepen (en, tenminste eenmaal, buskruit) over koloniale grenzen en vorderde schulden in vreemde koloniën namens andere buitenlanders.

In het jaar voordat hij naar Curaçao verhuisde had Brion – toen reeds in dienst van Turri & Co. – twee broers in Augsburg bezocht, die een bank hadden die zich had begeven in de textielnijverheid. Het bedrijf huurde Brion als hun agent op Curaçao. Eén van Brion's belangrijkste taken was om te bepalen welke producten uit Augsburg moesten worden aangevoerd om de gebruikelijke Amerikaanse producten zoals cacao, tabak, suiker, koffie en huiden, maar ook katoen en indigo, te kunnen inkopen. Hij hield zich op de hoogte van veranderingen in de mode in de Spaanse en Franse koloniën en beschreef in detail in twee brieven uit 1780 de soorten gedrukte katoenen waarvan hij twee kisten wilde bestellen. De beste kleuren voor de stof die in een bloemmotief was gedrukt waren, zo betoogde hij, donkerpaars, roze, rood, blauw, en koffiebruin. Een andere voorraad katoen moest in zeer fijne brokaatpatronen worden bedrukt met strepen die niet te breed waren. De prijs moest bovendien niet te hoog zijn, want brokaat begon uit de mode te raken.²⁴

Het waren mensen zoals Brion, en natuurlijk de Portugese joden, die Curaçao een ontmoetingsplaats maakten voor de Oude Wereld en de Nieuwe. Nederlandse manufacturen werden op elk schip van de Republiek naar Curaçao vervoerd, maar de lading weerspiegelde een veel breder commercieel belang dan alleen dat van Nederland. Tegelijk waren de gewassen en het edelmetaal dat uit Willemstad naar de havens in de Verenigde Provinciën werden verscheept afkomstig uit tal van koloniën in het Caribisch gebied. Handelsstromen tussen het oostelijk en westelijk deel van de Atlantische wereld, de Oude Wereld en de Nieuwe, kwamen derhalve samen in Curaçao, waardoor het in de late zeventiende en vroege achttiende eeuw een van de belangrijkste markten in Amerika was.

Noten

¹. Nationaal Archief [NA] (Den Haag), Verspreide Westindische Stukken, 972, rapport van W.A.I. van Grovestein en W.C. Boeij, 's-Gravenhage, 11 februari 1791.

². J.H. Hering, *Beschryving van het eiland Curaçao en de daar onder hoorende eilanden, Bonaire, Oroba en Klein Curaçao. Benevens een kort bericht, wegens het gesprongen schip Alphen* (Amsterdam: J. v. Selm, 1779), 59.

³. NA, Nieuwe West-Indische Compagnie [NWIC] 1155, gouverneur Jan Noach du Faij aan de WIC, Kamer Zeeland, Curaçao, 20 december 1730.

⁴. NA, Collectie Fagel 1784, brief aan raadspensionaris Stein, Antigola, 21 juni 1731.

⁵. Mathias Beck aan de WIC, Curaçao, 28 juli 1657, in Charles T. Gehring en J.A. Schiltkamp, red., *Curacao Papers 1640-1665*, New Netherland Documents, deel XVII (Interlaken, N.Y.: Heart of the Lakes Publishing, 1987), 104-105

⁶. Johannes Menne Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade, 1600-1815* (New York: Cambridge University Press, 1990), 54.

⁷. Han Jordaan, 'The Curaçao Slave Market: From Asiento Trade to Free Trade, 1700-1730', in Johannes Postma en Victor Enthoven, red., *Riches from Atlantic Commerce: Dutch Trans-Atlantic Trade and Shipping, 1585-1817* (Leiden and Boston: Brill, 2003), 219-257: 256.

⁸ Resoluties WIC. Kamer, 6 november 1671, in J.H.J. Hamelberg, *Documenten behoorende bij 'De Nederlanders op de West-Indische Eilanden'*, 2 dln. (Amsterdam: De Bussy, 1901-03), 84.

⁹ Wim Klooster, *Illicit Riches: Dutch Trade in the Caribbean, 1648-1795* (Leiden: KITLV Press, 1998), 124-127

-
- ¹⁰ Archivo General de Indias (Sevilla), Santo Domingo 198 R1 N7f, gouverneur Marquis de Cassal aan Koning Karel II, Caracas, 31 mei 1690.
- ¹¹ Klooster, *Illicit Riches*, 74. Nuala Zahedieh, 'The merchants of Port Royal, Jamaica, and the Spanish Contraband Trade, 1655-1692', *The William and Mary Quarterly* 43 (1986), 570-92: 592-3.
- ¹² Manuel Lucena Salmoral, *Características del comercio exterior de la provincial de Caracas durante el sexenio revolucionario (1807-1812)* (Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1990), 222, 227.
- ¹³ . NAN, NWIC 1168, fols. 641-642, gouverneur Jean Rodier aan de WIC, Kamer Amsterdam, Curaçao, January 28, 1779. Zie ook Isaac S. Emmanuel and Suzanne A. Emmanuel, *History of the Jews of the Netherlands Antilles* (Cincinnati: American Jewish Archives, 1970), 829.
- ¹⁴ . NA, Staten-Generaal 5782, J. van Loon en P. Backer, bewindhebbers WIC, aan de Staten-Generaal, Amsterdam, 9 januari 1748.
- ¹⁵ . J. de Hullu, 'Curaçao in 1817', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 67 (1913), 563-609: 569.
- ¹⁶ Richard Pares, *Yankees and Creoles: The trade between North America and the West Indies before the American Revolution* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1956), 49.
- ¹⁷ Klooster, *Illicit Riches*, 98.
- ¹⁸ . NAN, NWIC 1173, vergadering van de krijgsraad, Curaçao, 26 februari 1781.
- ¹⁹ . NAN, NWIC 588, fol. 890, informatie verschaft door de afgevaardigden van de Raad van Curaçao, J.G. Pax, Johannes Stuijlingh en Jan van Schagen, 18 juni 1741. Zie ook Linda M. Rupert, *Creolization and Contraband: Curaçao in the Early Modern Atlantic World* (Athens en London: The University of Georgia Press, 2012), 147. Han Jodaan, *Slavernij en vrijheid op Curaçao: De dynamiek van een achttiende-eeuws Atlantisch handelsknooppunt* (Zutphen: Walburg Pers, 2013), 134-6.
- ²⁰ . NAN, NWIC 599, fols. 912-913, J.G. Pax en Nathaniel Ellis aan gouverneur Isaac Faesch en de Raad, Curaçao, 24 september 1753.
- ²¹ . Wim Klooster, 'Contraband Trade by Curaçao's Jews with Countries of Idolatry, 1660-1800', *Studia Rosenthaliana* 31:1-2 (1997), 58-73.
- ²² Walter Bodmer, 'Tropenkaufleute und Plantagenbesitzer in Niederländisch-Westindien im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts', *Acta Tropica* 3 (1946), 289-321: 290-305.
- ²³ . Mark Häberlein en Michaela Schmölz-Häberlein, *Die Erben der Welser: Der Karibikhandel der Augsburger Firma Obwexer im Zeitalter der Revolutionen*, Studien zur Geschichte des Bayerischen Schwabens 21. Augsburg: Dr. Bernd Wißner, 1995), 65, 87-94, 102-104.
- ²⁴ . Häberlein en Schmölz-Häberlein, *Erben der Welser*, 19, 60-62.